

Hankovszky Tamás

A feszültség izzásában élő ember

A paradoxon nem csak költői- retorikai fogás. Ha helyesen és következetesen gondolkodunk, előbb vagy utóbb paradoxonhoz jutunk. Ennek nem az az oka, mintha a világ paradoxon, vagy ahogy precízebben a filozófiában mondják, antinómikus formában létezne, és ezt a létmódját fednék fel gondolkodásunkkal. A valóság valószínűleg nagyon is logikus, csak „többdimenziósan”, mint a mi logikánk. Az ítélet (a valóságról tett kijelentés), mindig csak a valóság egy aspektusát fogalmazza meg. Nincs olyan ítélet, ami az egész teljességet be tudja fogni.

Am ennél kevesebbre sem vállalkozhatunk a teljesség igényével egy állítással. Még a tényekről sem tudunk objektíven beszélni. Pedig a valóság és a tények még rangjukban sem azonosak. Ezért mondhatta József Attila (az itt használttól eltérő szóhasználattal): „az igazat mondd, ne csak a valódit”, vagy Rilke: „rettenetes, hogy a tényektől soha se láthatjuk meg a valóságot”. A valóságot objektíven szavakba önteni sokkal nagyobb probléma, mint a tényeket, pedig sokszor még ezzel a feladattal sem tudunk megbirkózni. Azért nem, mert soha nem találkozunk önmagukban a tényekkel, ugyanis azok mindig egyszerre jelentkeznek mint tény és mint értelmezés, vagyis számunkra a tények mindig csak valamilyen értelmezésükben foghatók meg. A pozitívizmus úgy vélte, hogy objektíven beszélhetünk a jelenségekről, mert hitte, hogy hozzáférhetünk a puszta tényekhez, mint adatokhoz. A valóságban azonban az emberi szellem megértő és ítéletalkotó tevékenysége nélkül csupán a dolgok káosza van. Még a mérőműszerek sem adnak közvetlen képet a valóságról. Például egy áramerősségmérő mutatója nem az áram erősségét mutatja, hanem kis vonalakat, amikhez mi számokat rendelünk. Az óra sem az időt mutatja, hanem az is csak számokat. Az ember az, aki megfelelő kódok alapján a valóságra vonatkoztatja ezeket az adatokat. Sőt, megkérdő-

jelezhető ismeretelméleti premissza, ha úgy gondoljuk, hogy méréseinknek vagy akár gondolatainknak bármi köze van a valósághoz.

Értelmezésünket, amellyel a tényekhez közelítünk, döntően meghatározza látószögünk. Mindig csak adott nézőpontból tudjuk szemlélni a világot. A maximum, amit elérhetünk, hogy innen helyesen, élesen lássuk azt az arcát, amit felénk mutat. Az objektivitás követelményének úgy tehetünk eleget, ha számot adunk nézőpontunkról is, bevallva azt, hogy máshonnan lehet, hogy másmilyen kép látszik. Az általános iskolában a gyerekek vetületi ábrákat készítenek a tárgyról, feltüntetve azoknak elő-, oldal- és felülnézetét. Ilyen módon egy tégláról pontos képet kaphatunk, de ez az ábra nem egy, hanem három nézőpontból készült. A három képet agyunkkal együtt tudjuk látni, így elképzeltük magát a testet. Egy korallzátonyról pontos képet alkotni már sokkal több nézőpont kell, és az agy egyeztető munkája és sokkal nehezebb.

Míg egyes tárgyakkal elvileg mindig megtehetjük, hogy körüljárjuk őket, a történelem esetében erre általában nem vagyunk képesek. Egy 1990-es körkérdés szerint Magyarországon minden nagyobb párt szükségesnek tartotta hosszabb-rövidebb időre visszamenőleg történelmünk újraírását. Ám mivel pártállásunk, történelem-szemléletünk, az eddig belénk oltott előítéletek más-más nézőpontra helyeznek minket, amiből legfeljebb kicsit tudunk kimozdulni, vajon ki tudna pl. 1956-ról úgy írni, hogy mindenki egyetértsen vele?

Amikor a valóság egészéről akarunk szólni, még inkább „helyhezköttünk” vagyunk. Mégpedig az embernek a valóságban elfoglalt helyéhez kötve. Különben is: a korallról alkotott képek egymás mellé tétele kiadja a korall képét, a valóságról alkotott ítéletekkel azonban más a helyzet. Azok mozaikszerű egymás mellé tétele (térben vagy időben) sem adja ki a valóság képét, hiszen az többdimenziós, mint a mozaikjaink.

Gyakran az is előfordul, hogy külön-külön nézőpontból pontos képet alkotunk a valóság más-más oldaláról, ám ezek a képek egymás mellé csúsztatva ellentmondanak egymásnak, vagyis olyan ítéleteket produkálunk, amelyeket egyaránt igaznak tartunk, de ellentmondásukat logikánkkal fel nem oldhatjuk (antinómia). Gondolkodásunk minduntalan megpróbálkozik az egyeztetéssel, de sikertelenül, mert ha az egyik nézőpontról a másikra áttérünk, nem láthatjuk többet az addigi képet. Hasonló ez a probléma, mint ami Holbein Követek című képén jelentkezik. Szemből nézve a képet,

a két férfi között a föld felett lebegni látszik egy hosszú, azonosíthatatlan tárgy. Oldalról- alulról nézve (ahonnan nézték azok, akik felfelé haladtak a lépcsőházban, ahol a fordulóban függött a kép), egy anatómiai hűséggel festett koponya látszik élesen, a kép többi része pedig homályban marad. Bárhonnan is nézzük a művet, mindig csak az egyik téma szemlélhető.

Ilyen módon mindig csak a valóság egyik aspektusa érthető az ember számára. Mindez jelentheti a gondolkodás kudarcát, de nem az emberét. Az ember az a lény, aki felfogja az antinómiát, majd fölülemelkedik rajta, és összeegyezteti az összeegyeztetlenséget: nem egy új ítéletben, a szintézisben, hanem saját magában.

A legtöbb antinómia a vallási igazságok között van. Maga az Isten is antinómikus állításokkal közelíthető a gondolkodás szintjén. A hit azonban nem törődik az antinómiával, hanem „oktalanul” állítja az abban összekapcsolt ítéleteket. Kibékíthetetlen ellentmondás Jézus tökéletes istenségéről és tökéletes emberségéről beszélni. Felfoghatatlan, hogy miért kell Isten Országának eljöveteleért imádkozni (Mt 6,10), ha köztünk van (Lk 7,21). Mindezekkel szembekeverülve a hit az adekvát aktus, és annak belátása, hogy a gondolkodást bizonyos pontokon fel kell hogy váltsa valami teljesebb, az egész emberből, és nem kizárólag a fejből eredő magatartás.

„Az örült nem az az ember, aki elvesztette az eszét. Az örült az az ember, aki mindenét elvesztette, csak az eszét nem.” -mondja Chesterton. Az egészséges embernek mása is van, mint az ész, így fel tudja oldani a feloldhatatlant. Az örült csak az eszére számíthat, ami viszont tehetetlen az antinómiával szemben. Aki mindent a fejébe akar gyömöszölni, annak szétreped a feje. Éppen a megoldás erőltetése bontja meg az ép eszét, hiszen „mindent elfogadni torna csupán, mindent megérteni túlterhelés.”(Chesterton)

A hívő és az örült típusú magatartásún kívül létezik még az a fajta ember, aki nem vesz tudomást az antinómiáról. Lehet ez egyrészt azért, mert fel sem ismerte, ugyanis nem gondolkozott eleget, vagy elég következetesen. Másrészt vannak olyanok is, akik nem akarnak vagy mernek tudomást venni róla, hanem az egyik (esetleg hol az egyik, hol a másik) igazságot elfogadják; a másikat elvetik. Ezt tették a vallási antinómiákkal az eretnekek is. Maga az eretnek szó is válogatást jelent. Kiválasztották az egyiket az

antinomikus állítások közül, a másikat pedig a feszültség megszüntetése végett tagadni kezdték.

A teljesség felé az tesz lépést, aki magába tudja sűríteni a logikailag fel nem oldható ellentmondású igazságokat, mint tézist és antitézist, és így mintegy ő maga válik szintézissé, akiben békében megfér mindkettő, aki át tudja hidalni a köztük feszülő szakadékot. Minél nagyobb a két igazság közti feszültség, amiket valaki egyesíteni tud magában (vagyis egymástól minél függetlenebb, távolabbi nézőpontból tud valaki vizsgálni), az illető annál közelebb van az Igazsághoz.

Nemcsak elméleti kérdések helyes válasza szokott ellentmondást tartalmazni. Mindennapi életünkben is ellentétes szempontok alapján kell cselekednünk. Számptalan példán lehetne ezt bemutatni, ezúttal a jövőhöz való viszonyunkat választottam.

A múltban elvetett mag kalásszá szokott fejlődni, mialatt a jövő jelenné érik. Ilyen és hasonló tapasztalatok alapján időnk jelentős részét a jövő megalapozására fordítjuk (pl. amikor tanulunk, tanítunk, dolgozunk), általában nem is haszontalanul. Ez biztosságérzetet nyújt, ugyanakkor elvárásokat is ültet belénk. Úgy szokott lenni, hogy fáradságunk megtérül, és ha valamihez hozzászokunk, akkor azt hisszük, hogy az már jár is nekünk, ha valamit sokáig élvezünk, úgy véljük, az már meg is illet minket. Még inkább jogot formálunk azokra a javakra, amikért valamit tettünk: minél többet fáradoztunk, annál nagyobb ellenszolgáltatást, eredményt igénylünk. Ennek a fordítottja is igaz. Ha valami nagy dolgot akarunk elérni, akkor azt csak nagy erőfeszítés árán látjuk kivitelezhetőnek, sokszor görcsös erőlködésbe kezdve. Még a szellemi munkák esetében sem biztos, hogy eszünk erőltetésére van szükség. Gyakran például egy matematika feladatot nem hosszú levezetéssel lehet megoldani, csak koncentráció, figyelem kell, és a megoldás magától az eszünkbe jut. Úgy is mondjuk ezt, hogy beugrik. Ezzel szemben néha még izmainkat is „igénybe vesszük”: a homlokunkat ráncoljuk „segítségül”.

Szükségszerő kapcsolatot gyanítunk tehát az erőfeszítés nagysága és az eredmény között, ezért a jelenben derekasan dolgozunk, a jövőtől pedig azt várjuk, hogy „szállítsa” nekünk a kiérdemelt árut, ha pedig valami sérelem ért minket, akkor a kártalanítást meghozza. A világ tehát adósunk. Ilyen módon jogot formálunk a jövőre, ám amikor az eljön, sokszor nem hozza a megcsodáltnak vélt gyümölcsöket, amikről pedig úgy hittük, hogy járnak nekünk. Ez csalódottságot okozhat, aminek görcsös „csakazértis” az eredménye, vagy belefásulás, a tevékenységről való lemondás. Ha más elvi ok nem is lenne, ami ez ellen a felfogás ellen szól, még akkor is célszerűségből, hogy elkerüljük a csalódást másként kellene gondolkodni.

A jövővel szembeni viszonyunk úgy helyes, ha paradoxonra épül: úgy kell dolgozni érte, hogy nem várjuk munkánk hatását, gyümölcsét, ám ezeknek megteremtéséért mindent megteszünk. Ez az ingyenesség a fontos. Igyekezni, hogy jövőnk tiszta lapjára minél kedvezőbb színeket írjunk, közben elfogadni, hogy mégis tiszta lap marad, a holnap bármit hozhat, nem vagyunk bebiztosítva semmi eshetőségre, nem szolgáltunk meg semmit. Az ok-okozati összefüggést, ami cselekedetünk és hatása között van, csodaként kell felfogni. Csodálkozni és ujjongani rajta, hogy az elvetett mag kikelt, és kalászt hozott. Úgy kell nézni mindenre, ami a közreműködésünkkel jön létre, mint a kisgyerek néz szappanbuborékjára: ámulva színein, el is felejtve, hogy ő maga fújta azt. Csodálkozunk kell mindenre, hogy létezik, hogy olyan, amilyen, holott tudjuk, hogy mi hoztuk létre. Így a világ mindig érdekes lesz, ajándékokkal teli, nem unalmas, a jövő pedig nem hűtlen adóshoz hasonló, mi magunk pedig felszabadultak.

Talán ebből a részletesebb kifejtésből nyilvánvaló, hogy mennyire fontos életünkben érvényre juttatnunk ellentétes szempontokat; mennyire felemelő, ha meg tudjuk élni azt a feszültséget, amit ezeknek a szempontoknak az egyidejű figyelembevévesi kísérlete teremt. Ez a feszültség maga az élet, mert mindennek a mozgatója. Első közelítésben elmondható, hogy az élettelen természetben is az az oka a változásnak, hogy potenciálkülönbség van két hely, két állapot között. A mozgás olyan irányú, hogy kiegyenlítsé ezt a különbséget. Amikor ez megtörténik, a folyamat megáll.

Az ember életében is döntő jelentőségű ez a feszültség. Azt lehet mondani, hogy az teszi lehetővé, hogy az ember boldog legyen, hogy a feszültség izzásában él. Nem kel- lenek ehhez nagy dolgok, minden pillanat szolgáltat alkalmat ennek megélésére.

Például, ha kapok egy szép almát, és csak gyönyörködöm benne, akkor nem érzem az ízét; de ha megeszem, akkor többé nem mosolyog rám. A gyerekek azok, akik ezt a dilemmát igazán átélik, Pilinszky szép szavával, félnek a „gyönyörőségen balesetet ejteni”: beleharapni az almába. A felnőttek, ha egyáltalán nem intézik el olyan egyszerűen a dolgot, hogy azt mondják, az alma megenni való, nem nézegetni, akkor igazságosan megosztják magukat az idő segítségével a két állapot között, ezzel megszüntetve a feszültséget: most nézem egy kicsit, aztán majd megeszem- mondják. A gyerek, aki időérzék hiányában az örök mostban él, ezt nem tudja megtenni, ezért megéli a feszültséget, és megtanulja érezni annak igazán meleget adó voltát. Hasonlót élhet át az ember a szerelemben is. Erről is tanuskodik Pilinszky egyik verse.

Szép és még szebb
 Kisujjodon az ezüstgyűrű,
 és talpadon a bőrkeményedés,
 az, hogy lázas vagy, az, hogy este
 nagykabátban mosakodol,
 mindez oly szép, és még szebb attól,
 hogy feleúton megtorpantam.

Nem célom a mű beható elemzése és értelmezése, pusztán azt a gondolatot emelem ki, amelyért idéztem ezt a költeményt. Alapvető magatartás, szinte reflex, hogy ami szép, azt rögtön meg akarjuk fogni. Közlebb akarunk kerülni hozzá, meg akarjuk szüntetni, ami elválaszt tőle. Nem is gondolunk rá, hogy ha nem túl kicsi az, amit meg akarunk szemlélni, akkor ha nagyon közel megyünk hozzá, már nem az egészet látjuk pontosabban, csak egy kis részletét, és újra el kell távolodnunk, hogy a részletet az egészben elhelyezhessük. Azonkívül, ha egy személyhez megyünk túl közel, akkor leszűkítjük annak mozgásterét, és ez gátolja őt a teljes kibontakozásban. Félúton megtorpanni azt jelenti, hogy távolságot tartunk, hogy nem rohanjuk le a másikat. A vágnak és a beteljesülésnek gondosan őrzött feszültsége ugyanis a szerelem mozgatója. Az igazi öröm nem az, ha közel lehetünk egymáshoz, hanem, ha mindig közelebb kerülhetünk. Ez természetesen nem csak fizikai értelemben igaz. Ahhoz,

hogy ez a közeledés mindig lehetséges legyen, szükség van olyan távolságra, ami nem fogy el az idővel, még ha végtelen hosszú lenne is az. Mindenfajta vágy kielégülése megszünteti a vágyat. Bármire vágyunk, ami még nem a miénk, amikor megkapjuk, megszűnik a vágy, amíg pedig nem kaptuk meg, a birtoklás öröme, a beteljesülés hiányzik. Márpedig az embernek kell, hogy mindig vágyjon valamire, hiszen éppen a vágya az, ami mozgatja. Szükség van tehát a vágyra és a beteljesülésre is, mégpedig egyszerre. Nem megfelelő, ha ezeket egymás után kapjuk meg, a beteljesülés után újabb vágyat ébresztve magunkban. Ez soha meg nem állapodó hajszához vezet. Hogy fel ne öröljünk ebben a küzdelemben, hogy otthon érezzük magunkat jelenünkben, és ne mindig a jövőben éljünk, ahhoz az kell, hogy megtanuljunk vágyani arra, ami a miénk. Simone Weil szerint ez a boldogság egyik meghatározása: vágyani arra, amink van.

Ha ez igaz, akkor nem kell törnünk magunkat semmi után, amink nincs, csupán elfogadnunk kell, ami jön anélkül, hogy aktívak lennénk a megszerzésében. Ugyanakkor az is igaz, hogy legjobb tudásunk szerint alakítanunk kell a sorsunkat, új és új célokat tűzve magunk elé.

Ugyanahhoz az antinómiához jutottunk tehát, mint a jövőhöz való viszonyunk elemzésekor, és ez nem véletlen. Az ember szituációja: feszültség minden szinten. A legigazabb emberi aktus: felvállalni ezt a szituációt. Nem megoldani, nem elmosni akarni, hanem igent mondani, sőt vágyani rá, még ha fáj is. Ahogy Szép Ernő mondja a Recept című versében: „hagyni a szívet repedni”; szétszakadni úgy sem fog, csak kitágulni, hogy mennél több minden beleférjen.

Az, hogy mennyire vágyik az ember a feszültség föloldódására, a nyugalomra, a dolgok egységben látására, természetesen ellentmond az itt leírtaknak. Ellentmond, de nem cáfolja azokat, hanem antinómiát alkot velük. A szintézist senki nem írhatja meg.

Walter F. Starbuck arca, amint elhunyt
fellesége, Ruth fényképét nézi.